

СРОДКИ ВЫРАЖЭННЯ ПАЯСНЯЛЬНЫХ І ЎЛАСНАПАЯСНЯЛЬНЫХ АДНОСІН У ПРАДМОВАХ І ПАСЛЯСЛОЎЯХ Ф. СКАРЫНЫ

Сінтаксічны лад прадмоў і пасляслоўяў Ф. Скарыны цікавы для даследчыкаў, паколькі гэта арыгінальныя, створаныя самім аўтарам тэксты. Яны вытрыманы ў своеасаблівым навуковым стылі, насычаны вялікай колькасцю канструкцый, семантычна і структурна блізкіх да паясняльных або ўласнапаясняльных. Наяўнасць апошніх выклікана тым, што прадмовы і пасляслоўі — своеасаблівыя тлумачэнні біблейскіх тэкстаў, якія прызначаліся для не вельмі пісьменных чытачоў.

У артыкуле ставіцца задача прасачыць, што нагадваюць сабой паясняльныя канструкцыі, з дапамогай якіх сродкаў унітоўваў іх Ф. Скарына ў моўную канву прадмоў і пасляслоўяў, у якіх выпадках яны выкарыстоўваліся аўтарам. Для аналізу намі выкарыстаны зборнік «Францыск Скарына. Прадмовы і пасляслоўі», падрыхтаваны Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР і выдадзены ў 1969 годзе¹.

Звычайна ў навуковым стылі паясняльныя канструкцыі афармляюцца з дапамогай злучнікаў. Гэта характэрна і для мовы скарынінскіх прадмоў і пасляслоўяў. Неабходна адзначыць, што ў старабеларускай мове не ўжываліся царкоўнаславянскія паясняльныя злучнікі **сирѣчь** і **рек(ъ)ше**. Відавочна, што гэтаму перашкаджала іх паўднёславянскае паходжанне. Іх месца заняў двухсастаўны паясняльны злучнік, запазычаны са старажытнагрэчаскай мовы *toutesti(n)*, які набыў у розных славянскіх мовах форму **се есть, сіесть, to jest, еже есть**.

Ф. Скарына ўжываў гэты злучнік у паланізаванай форме **то ест**, прычым як ва ўласнапаясняльных, так і ва ўдакладняльных канструкцыях. Так, у прадмовах і пасляслоўях сустракаем уласнапаясняльныя канструкцыі, дзе злучнік канстатуе адносіны тоеснасці паміж тым, што тлумачыцца (першая частка), і самім тлумачэннем (другая частка). Напр.: Называюць бо ся Мькгиля, **то ест** листы... (с. 107); і яко ся напред почали называти христиане, **то ест** помазанъники божіи и цари будущего века (с. 119).

Ва ўдакладняльных канструкцыях злучнік служыць сродкам выражэння адносін агульнага (тое, што тлумачыцца) і прыватнага (самага тлумачэння). Напр.: ...Понеже Самуил помазал был тых дву царей на царство, **то ест** Саула... и Давыда-царя (с. 45—46); В сей малой книзе, рекомой Руф, о великой речи пишеть, **то ест** о початку родов царских (с. 99).

Некоторая «чужароднасць» злучніка **то ест** («то» ў значэнні «гэта», а таксама цвёрды **т** на канцы)² прыводзіць да яго трансфармацыі ў тэкст: другая частка злучніка іншы раз (нерэгулярна) змяняецца аналагічна ў форме множнага ліку дзеяслова. Напр.: Потом книги двенадесяти пророков . . . , **то суть**: Осей, Иоиль, Амос, Авдѣй, Иона, Михей... (с. 40—41); И написал ест цар Саломон трое книги к нашему научению. Первые, рекомые Параболѣ, **то суть** Притчи. Вторые — Екклезиястес, **а то ест** Сборник (с. 17).

У прыведзеным вышэй прыкладзе знаходзім яшчэ адзін прыватны выпадак трансфармацыі злучніка: далучэнне да яго элементаў «а», «и». Відавочна, тут мае месца своеасаблівае «падмацаванне» паясняльнага злучніка злучальным: «Вайомер Адонаи» . . . **то ест** по-руски и «рече господь» (с. 107); . . . Суть книги святого Иоана, иже словуть Апокалипсис по-гречески, и **то ест** Възъявление (с. 40). Наўрад ці можна пагадзіцца з тлумачэннем апошняга прыкладу каментатарам тэкстаў зборніка «Прадмовы і пасляслоўі» А. Ф. Коршунавым, які ў гэтым жа сказе і тлумачыць як займеннік **яны**: и (яны — А. К.) **то ест** Възъявление (с. 40). Канструкцыю «Апокалипсис по-гречески, и то ест Възъявление» неабходна разглядаць як паясняльную, дзе комплекс **и то ест** выконвае

функцыю злучніка. Калі ж лічыць **ест** дзеясловам-выказнікам, тады дзейнікам спалучэння **и то ест** будзе з'яўляцца **то**, а не **и**.

У адным выпадку ў функцыі паясняльнага злучніка ў Ф. Скарыны знаходзім зварот **сее ест по-рускы и**: ... Яко же пишеть о том во еврейских книгах: «Ванкра Моше Леошеа бин Нун Егошуа». **Сее ест по-рускы и**: «И назвал Моисей Ошеа, сына Навина, Иисус» (с. 52).

Значна часцей у скарынінскіх прадмовах і пасляслоўях сустракаем выразы **еже ест, иже ест**: ... Положил есми ниже в предсловии своем, **иже ест** в книги вторыи Царств (с. 39); Аще ли же послыши умети риторику, **еже ест** красномовность, чти книги Саломоновы (с. 62).

Зварот **еже ест** (іншы раз **иже есть**) як варыянт перакладу старажытнагрэчаскага *toutesti(n)* звычайны для старажытна- і старарускай пісьменнасці, так і не стаў паясняльным злучнікам, чаму перашкаджала, на наш погляд, наяўнасць у мове адносных слоў **иже, еже, яже**. У выніку гэтага паясняльныя і адносныя канструкцыі змешваліся, а паясняльныя афармляліся па ўзору адносных. Так, у аналізуемых творах знаходзім побач з адноснымі канструкцыямі такія выразы, якія з'яўляюцца паясняльнымі па значэнню, але адноснымі па форме. Параўн.:

1) ... С местечка именем Анафотита, **еже ест** недалеко от Ерусалима (с. 109).

2) ... Иудеи не можаху дале в субботу ходити толико тысещу ступеней, **иже ест** верста единая (с. 119). (Замест выразу «версту едину»); ... Тако Иисус, сын божий, уведе верующих в него в царство небесное, **еже ест** земля живых (с. 53). (Замест спалучэння «землю живых»).

Другой перашкадай для замацавання паясняльнага злучніка **еже ест(ь)** паслужыла знікненне адносных слоў, якое прывяло да архаізацыі першай часткі гэтага звароту. Так, у творах Ф. Скарыны элементы **еже** і **иже** ўжываюцца безадносна да родавых адрозненняў (аб гэтым сведчаць прыведзеныя прыклады), а варыянт **яже** ўвогуле не сустракаецца.

У якасці першай часткі звароту ў Ф. Скарыны сустракаецца **яко**, што не характэрна для старарускай пісьменнасці: ... Теже что имело стояти во храме; **яко ест** скриня завета со двема херувимы... (с. 74); ... Песнями и псалмы, от царя Давыда и от иных божиих певцев сложенными, **яко ест** Псалтыр (с. 153); ... Положил есми на боцех некоторые слова..., **яко суть** онагри и геродеево жилище и хлябие и иные слова... (с. 12).

Злучнік **яко** можа самастойна функцыяніраваць у паясняльных канструкцыях, дакладней, толькі ў адной іх разнавіднасці — удакладняльных. Напр.: Иныи пак цари царствоваху в Самарии ..., **яко** Еровоам первый, Надав 2 ... (с. 43); Теже **яко** ся почали празники господские, **яко** Великий день и неделя на небо воступления и Пятидесятница (с. 119); Другое право — языческое ..., **яко** земля чужих мечем достование, градов и мест утверждение, послов без переказы опущение... (с. 96).

Нарэшце, замест семантычна невыразнага **ест** ва ўласнапаясняльных канструкцыях выкарыстоўваецца слова **исказуется** (радзей — іншыя дзеясловы): ... И назвал ест ея (книгу) Панаретос, **еже исказуется** — всех добрых нравов сокровище (с. 24); 20 стан у горы Сафер, **еже исказуется** гора красоты (с. 91); Яко того Иисуса, сына Навина, Моисей посылал на амалехитян, — **еже искажаются** людие дивни, — то знаменовал... (с. 54). Тут Ф. Скарына прытрымліваўся старажытнаруускай пісьмовай традыцыі, згодна якой паясняльны злучнік (або зварот, які выступаў у гэтай функцыі) этымалагічна павінен быў мець сувязь з дзеясловамі гаварэння, называння і г. д. Так, у «Астраміравым Евангеліі» знаходзім: Ты наречешися Кифа **еже съкажется** Петръ (с. 42). Або ў Іпацьеўскім летапісе пад 1198 год: И нарекоша имя ея Ефросенья и прозваниемъ. Изморагдъ, **еже наречеться** дорогины камень... (с. 708).

Сустракаюцца ў прадмовах і пасляслоўях выпадкі, калі як першая, так і другая часткі гэтага звароту могуць адсутнічаць: Любо ли ти ест умети аритметику, **еже** вкратце а неомылне считати учить, четвертын книги Моисеевы часто чти (с. 63); Четвертый стан — Фнарот, **исказуется** уста славных (с. 89).

У шэрагу выпадкаў паясняльныя канструкцыі аформлены з дапамогай злучніка **или**. Не з'яўляючыся уласнапаясняльным, гэты злучнік здольны ўказваць на адэкватнасць найменняў. Ф. Скарына выкарыстоўваў гэты злучнік у двух выпадках:

1) пры перакладзе іншамоўных слоў: ... Епистолы **или** Послания святого апостола Павла (с. 40); ЕСТЬЛИ астрономии **или** звездочети — найдеш на початку книги сее о сотворении солнца и месеца (с. 63);

2) пры тлумачэнні царкоўнаславянскіх слоў сінонімамі славянскага паходжання: Сия книга, рекомая Притчи **или** Присловия премудраго Соломона, сына Давыдова, царя Израилева, иматъ в собе глав тридесять и одну (с. 21); Затым вера, тажде надежа; потом прорецание **или** выкладание святых божественных писем (с. 132).

Паколькі злучнік з'яўляецца факультатыўным элементам паясняльнай канструкцыі, ён можа адсутнічаць: При них книжка **Руф, прабабы царя Давыдовы**, положена ест (с. 66); И сего дня поставил ест царь Давыд **четырёх вѣликих ереов**, — их же избрал от всех людей, — Азафа и Емана, и Ефана и Идифума, абы гудли на Псалтыри пред кнотом завета господня ... (с. 11).

Аднак бяззлучнікавае афармленне характэрна для размоўнага стылю, у якім сродкам выражэння паясняльных адносін з'яўляецца інстанцыя, а пісьмовай мове ўласціва ў нязначнай ступені.

Назіранні над фактычным матэрыялам даюць падставы зрабіць вывады, што Ф. Скарына для тлумачэння біблейскіх тэкстаў выкарыстоўваў разнастайныя звароты, генетычна звязаныя з царкоўнаславянскай пісьменнасцю, польскай і беларускай мовамі.

¹ У тэксце артыкула ўказваюцца старонкі гэтага зборніка.

² У дзеясловах трэцяй асобы Ф. Скарына рэгулярна ўжываў мяккі т: знаменуеъ, починаеъ, замыкаеъ і інш. Але гэта не адносіцца да дзеяслова *есть*. Напр.: был *ест* родом с местечка... (с. 109).

І. І. КОБЫШ

СЕМАНТЫЧНАЯ СТРУКТУРА МАДЫФІКАТАЎ СА ЗНАЧЭННЕМ ПАДАБЕНСТВА Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

Слова з мадыфікацыйным словаўтваральным значэннем падабенства (мадыфікат) — гэта намінацыя прадмета, якая заключае ў сабе прымету прадмета, названага матывавальным словам, але не з'яўляецца ім у поўнай меры¹. Гэтае словаўтваральнае значэнне неаднароднае па характару прымет, ступені іх выяўлення. Яно ўказвае на пэўны тып сувязі паміж утваральнымі і вытворнымі словамі, што дае падставу вылучыць дзве групы мадыфікатаў: метафарычнай і відавой матывацыі. Вытворныя кожнага з названых тыпаў маюць свае асаблівасці ў семантычным і словаўтваральным аспектах.

Працэс утварэння мадыфікатаў са значэннем падабенства з боку семантыкі з'яўляецца ўнутрыкатэгарыяльным пераходам у межах адной часціны мовы ад аднаго семантычнага разраду да другога. Разгледзім больш падрабязна семантычныя змяненні, якія адбываюцца ў працэсе ўтварэння мадыфікатаў са значэннем падабенства.

Мадыфікаты метафарычнай матывацыі аб'ядноўваюць словы з рознымі адносінамі паміж зыходным і вытворным словамі з рознай семантычнай структурай. Словы гэтага тыпу матывацыі — вытворныя, значэнне якіх не ў поўнай меры вызначаецца значэннем матывавальнай асновы і словаўтваральнага сродку і не з'яўляецца іх сумай, напрыклад: *рог* — *ражок* 'прадмет, які па форме нагадвае рог'. Мадыфікат метафарычнай матывацыі называе прадмет, які нагадвае (часцей па вонкавых прыметах, функцыі) прадмет, названы зыходным словам: *лісічка* (рус. лисичка) 'ядомы грыб жоўтага колеру', *мандарынка* (рус. мандаринка)